

Barbara Wachowska

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE OBLCIZE POWIATU ŁASKIEGO W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (1918—1939)

1. STOLICA POWIATU

Na mocy Ustawy Tymczasowej z dnia 2 VIII 1919 r., o organizacji władz administracyjnych II instancji, do powołanego wówczas województwa łódzkiego weszło 14 powiatów: Łódź-miasto, brzeziński, kaliski, kolski, koniński, łaski, łódzki, łęczycki, piotrkowski, radomszczański, sieradzki, słupecki, turecki i wieluński.

Pod względem powierzchni (1403 km²) powiat łaski zajmował 7 miejsce w województwie po powiecie: konińskim, radomszczańskim, wieluńskim, piotrkowskim, sieradzkim i kaliskim. Wyprzedzał zaś powiat: łęczycki, turecki, kolski, brzeziński i łódzki¹. Na terenie powiatu łaskiego znajdowało się 20 gmin: 2 miejskie — Łask i Pabianice — oraz 18 gmin wiejskich. Były to gminy: Bałucz, Buczek, Chociw, Dąbrowa Rusiecka, Dąbrowa Widawska, Dłutów, Dobroń, Górka Pabianicka, Lutomiersk, Łask, Pruszków, Sędziejowice, Szczerców, Widawa, Wodzierady, Wygielzów, Zapolice, Żelów². Ogółem na terenie powiatu było 627 miejscowości.

Łask, ustanowiony po reformie administracji w 1867 r. siedzibą powiatu łaskiego, utracił swą funkcję na mocy decyzji władz okupacyjnych niemieckich, które zmniejszyły ilość powiatów tzw. wiejskich i powiat łaski znalazł się razem z brzezińskim w powiecie łódzkim. Przywrócony do rangi stolicy powiatu przez władze polskie w odzyskującym niepodległość państwie, był jednak nadal zagrożony w swej stołeczności. Dawne miasta — Widawa, Szczerców, Lutomiersk — zdegradowane do poziomu osad, pragnęły odzyskać utracone pozycje. Nadto na terenie

¹ B. Wachowska, *Pierwsze dwadzieścia lat województwa łódzkiego 1919—1939*, [w:] *Województwo łódzkie 1919—1969, studia i materiały*, red. R. Rosin, Łódź 1971, s. 7, 8.

² M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1974, s. 78.

powiatu wyrósł bardzo silny ośrodek przemysłowy w Pabianicach, mających bogate tradycje historyczne. One też właśnie Łaskowi najbardziej zagrażały. W 1923 r. bliski realizacji był projekt przeniesienia doń starostwa. Usatysfakcjonować też chciano Widawę. W styczniu tego roku władze województwa łódzkiego zorganizowały w Pabianicach zebranie aktywu administracyjnego, na którym omawiano tę sprawę. Oczywiście delegacja Łasku wypowiedziała się przeciwko tym projektom. Poparły ją także przedstawiciele kilku gmin.

Projekt ten przewidywał utworzenie dwóch jednostek samorządowych. Jedna składałaby się z 5 gmin łącznie z wydzielonym miastem Pabianice jako jej centrum, druga zaś, licząca 13 gmin, miałaby za ośrodek Widawę, w której znajdowałyby się jedynie ekspozytura władz terytorialnych.

Przeciwko tym zamiarom kategorycznie zaprotestował Sejmik Powiatu Łaskiego na swym posiedzeniu 26 IV. Wysunięto następujące argumenty:

1) Łask miał najlepsze położenie geograficzne, znajdował się w środku powiatu; mimo to zauważono znaczne oddalenie odeń południowo-wschodnich części powiatu; przy projekcie ulokowania siedziby starostwa w Pabianicach odległości te jeszcze by się zwiększyły, do 75 km;

2) stworzenie ekspozytury w Widawie skomplikowałoby funkcjonowanie samorządu; związek komunalny ustawowo winien być ściśle związany z urzędem starosty, który jednocześnie z racji urzędu pełnił funkcje przewodniczącego Sejmiku i Wydziału; trudno byłoby sobie wyobrazić działanie Sejmiku, gdyby jego przewodniczący był oddalony odeń o 16 km;

3) kwestionowano sensowność podziału 18 gmin na dwie grupy, gdyż pierwsza z nich ponosiłaby zbyt wielkie ciężary płatnicze, natomiast pozostałym 13 gminom odebrano by w ten sposób najintensywniej pracujące jednostki terenowe³.

Przeciwko zamysłom władz wojewódzkich wypowiedziały się też gminy: Chociw, Wygielzów i Zelów. Obstawiały one stanowczo przy utrzymaniu starostwa w Łasku i 24 VII 1923 r. przesłały swe stanowisko do Wydziału Powiatowego⁴. Władze ze swych projektów zrezygnowały. Miasto chciało godnie ulokować administrację starościńską. Magistrat wystąpił więc 3 VI 1924 r. o pożyczkę na kupno placu pod budowę gmachu starostwa. Prosił o krótkoterminową pożyczkę — 4500 zł. Przewodniczący Wydziału Powiatowego zabiegi te poparł, w następstwie czego i Sejmik wyraził na nie zgodę⁵.

Pierwszym starostą łaskim został mianowany w 1919 r. działacz PSL

³ Archiwum Państwowe w Łodzi (APE), Wydział Powiatowy w Łasku, 1919—1939, sygn. 8, s. 135, 136.

⁴ *Ibidem*, s. 148.

⁵ *Ibidem*, s. 259.

„Piast” Aleksander Słupczyński⁶; pełnił tę funkcję do 1926 r. Po nim urząd ten objął Jan Wallas⁷, następnie Konopacki. Od 1935 r. starostą powiatowym był Jerzy Rosicki, który podobnie jak jego poprzednicy jednocześnie przewodniczył Sejmikowi Powiatowemu⁸. Ostatnim starostą łaskim w okresie międzywojennym był Wiktor Nowakowski.

Sejmik Powiatu Łaskiego, liczący w pierwszej kadencji 15 członków, posiadał w swym składzie następujące osoby: Józef Antoniewski, Konstanty Bartoszek, Stanisław Bomba, Franciszek Fraszka, Jan Gajdka, Andrzej Jacoń, Jerzy Jakubowski, Zygmunt Jasiński, Franciszek Jaksza, Stanisław Jędrzejczak, Stanisław Kaczmarek, Stefan Karczewski, Antoni Karolczak, Ignacy Kluk, Zygmunt Kowalczyk, Józef Krauze, Kazimierz Kubiak, Stanisław Leopold, Władysław Makarczyk, Stefan Mazewski, Antoni Minias, Tomasz Oberle, Józef Pajchert, Jan Pokorski, Stanisław Pyrek, Andrzej Rożek, Tomasz Sikorski, Edward Sroczyński, Roman Śródka, Michał Szczęsny, Stanisław Wałęska, Andrzej Wesoly, Michał Włazeł, Antoni Włodarczyk. W Sejmikowej Komisji Rewizyjnej pracowali wówczas: Hieronim Adamski, Stefan Karczewski i Stanisław Piasecki. W 1921 r. zrezygnowali oni z tej funkcji, zaś na ich miejsce Sejmik wybrał 9 VII Stanisława Bombę, Zdzisława Grabowskiego i Stanisława Szymańskiego.

Ostatni skład Wydziału Powiatowego miał nadto na stanowisku sekretarza Józefa Wojtackiego, funkcję inspektora samorządu gminnego pełnił Ignacy Zajda, zaś członkami byli: inż. Stanisław Leopold, Franciszek Fraszka, Franciszek Sędzikowski, Bolesław Sawicki, Mateusz Śliz i Antoni Badziak. Ostatnia Rada Powiatowa liczyła 38 członków. Zachowała się pełna imienna informacja jej składu. Byli to: Antoni Badziak, Marcin Bączyk, Józef Berlak, Aleksander Bielawski, Piotr Bróżyński, Waclaw Brzeziński, Franciszek Fraszka, Marian Frejdlich, Karol Frezewitte, Jan Frydrychowski, Jan Gajdka, Feliks Gałaska, Józef Gasiński, Józef Gawlik, Piotr Gromada, Szczepan Józefowicz, Jan Kałużka, Waclaw Kausy, Leon Kolasa, Franciszek Kielnerowski, Kazimierz Kulczycki, Stanisław Leopold, Bolesław Małuszyński, Antoni Minias, Zygmunt Myszkowski, Jan Niewiadomski, Antoni Pawlak, Władysław Prus, Julian Rutkowski, Bolesław Sawicki, Franciszek Sędzikowski,

⁶ Wachowska, *op. cit.*, s. 9. W 1928 r. kandydował Aleksander Słupczyński na posia w okręgu brzezińsko-piotrkowski.

⁷ „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego” (DzUWŁ), 15 V 1928, nr 7, s. 129. Jan Wallas był uprzednio prezydentem Piotrkowa. W 1921 r. z listy PSL „Piast” (nr 1) kandydował, bez powodzenia do senatu. W 1935 r. był notariuszem w Pabianicach („Kurier Łódzki”, 26 VII 1935, s. 5).

⁸ DzUWŁ, 31 X 1935, nr 27, s. 446.

Ignacy Stopczyński, Franciszek Szczesio, Władysław Szymański, Mateusz Śliz, Bronisław Śniady, Franciszek Wyrwicki⁹.

Dość długo trwał proces organizacji sądownictwa w powiecie łaskim. Sędzia śledczy na powiat łaski od początku miał siedzibę w Pabianicach. Wydział Powiatowy wszczął w 1920 r. starania, by siedzibę tę ulokować w Łasku. Jednogłośnie uchwałę podjął 27 VIII 1920 r. i przekazał ją prezesowi Sądu Okręgowego w Łodzi¹⁰. Zabiegi te nie przyniosły powodzenia, rewir śledczy na powiat łaski pozostał więc nadal w Pabianicach.

Początkowo w powiecie istniało kilka sądów pokoju. Były one w Łasku, Pabianicach, Zelowie, Wrzeszczewicach, Widawie, Górcie Pabianickiej, Szczercowie. W 1920 r. rozpoczęła się komasacja, z inicjatywą której wystąpił Wydział Powiatowy. Zaproponowano utworzenie w Łasku jednego Sądu powiatowego z wydziałem karnym i cywilnym. Zapewne w grę wchodziła nie tylko kwestia podniesienia prestiżu miasta jako stolicy powiatu, ale także trudne warunki lokalowe, w jakich siedziby tych sądów się znajdowały. Gdy więc Sąd Pokoju we Wrzeszczewicach zwrócił się 9 XII 1920 r. do powiatu o poparcie jego starań w sprawie budowy gmachu, 28 XII Wydział Powiatowy wystąpił z wnioskiem o utworzeniu jednego Sądu właśnie w Łasku¹¹. Prezes Sądu Okręgowego w Łodzi inicjatywę tę poparł i zażądał szczegółowej propozycji. Dnia 30 IV 1921 r. Wydział Powiatowy proponował przenieść sąd z Zelowa, Wrzeszczewic, Widawy i Górk Pabianickiej do Łasku. Oznaczało to, iż do właściwości terytorialnej Sądu Pokoju w Łasku włączone zostały gminy: Bałucz, Buczek, Pruszków, Wola Wężykowa, Dąbrowa Widawska, Wymysłów, Wygielzów, Wodzierady i Zelów, zaś pozostałe gminy proponowano utrzymać w Pabianicach bądź w Szczercowie¹².

Okręgowe władze sądownicze przystały na zniesienie sądów we wskazanych miejscowościach. Nieco zmieniły jednak zakres terytorialny utrzymanych instytucji sądowych. Zachowały mianowicie sądy pokoju w Łasku Pabianicach i Widawie. Do pierwszego włączyły gminy — Pruszków, Buczek, Zelów, Bałucz, Łasic, Wymysłów, Wodzierady i Lutomiersk. Do Pabianic należały gminy — Górka Pabianicka, Widzew, Dłutów, zaś do właściwości terytorialnej Sądu Pokoju w Widawie — gmina Dąbrowa Rusiecka i Dzbanki¹³.

W 1922 r. sędzią śledczym na powiat łaski był Stanisław Bork,

⁹ *Księga adresowa miasta Łodzi i województwa łódzkiego rocznik 1937—1939*, Łódź b.r.w., s. 19; *Protokół 15 posiedzenia Sejmiku Powiatu Łaskiego w dniu 9 lipca 1921 r.*, Łódź b.r.w., s. 1, 3.

¹⁰ APE, Wydział Powiatowy w Łasku 1919—1939, sygn. 6, s. 59.

¹¹ *Ibidem*, s. 124.

¹² *Ibidem*, sygn. 7, s. 53.

¹³ Bandurka, *op. cit.*, s. 92.

notariuszem Bronisław Rakowiecki, a komornikiem powiatowym Alojzy Gałczyński¹⁴.

Gminy należące do okręgu Sądu Pokoju w Łasku narzekały na złe warunki aprowizacyjne, znajdującego się przy nim aresztu sądowo-policyjnego. Władze powiatowe podzieliły ich opinię i zapowiedziały, iż nadal takiego stanu tolerować nie będą. Ponieważ widziały „ciężkie położenie finansowe m. Łasku”, obciążyły wydatkami na ten cel narzekające gminy. Wydział Powiatowy polecił z dniem 7 V 1924 r. wstawić do budżetu tychże gmin po 140 zł na utrzymanie aresztu¹⁵.

Przy następnej reorganizacji sądownictwa na terenie Sądu Okręgowego w 1928 r. nie dokonano żadnych zmian w powiecie łaskim. Nadal utrzymały się przeto 3 siedziby sądów powiatowych w Łasku, Pabianicach i Widawie. Jedynie 1 IX 1930 r. gminę Wolę Wężykową i Zapolice wyłączono z okręgu Sądu Powiatowego w Łasku i włączono ją do Sądu w Widawie¹⁶. Następnie utworzono w Łasku Sąd Grodzki. Funkcję sędziego Sądu Grodzkiego pełnił Ludwik Miętkiewicz. Na stanowisku notariusza przy jego Wydziale Hipotecznym był Bolesław Ziemowit Szwedowski¹⁷, a komornikiem Stanisław Skopiński. Kancelarie adwokackie w Łasku posiadali — Ignacy Łysogórski, Oswald Knepel i Zygmunt Dziuziński¹⁸.

2. LUDNOŚĆ

W czasie spisu powszechnego w 1921 r. powiat zamieszkiwały 149 404 osoby. Przeważały kobiety, których ogólna liczba wynosiła 77 690, zaś mężczyzn było 71 714. Tak więc na 100 mężczyzn przypadало w powiecie 108,3 kobiet. Dominowali mieszkańcy wsi — 114 848, zaś w miastach żyło 34 556 osób. Tak przeto na 100 osób jedynie 23,1 zamieszkiwało miasta¹⁹. Kobiety przeważały także na wsi i w mieście z tym, iż liczebna ich przewaga była większa w miastach (kobiet 18 817, mężczyzn 15 739, a więc na 100 mężczyzn 119,6 kobiet) niż na wsiach (kobiet 58 873, mężczyzn 55 975, a więc na 100 mężczyzn 105,2 kobiet). Gęstość zaludnienia na 1 km² wynosiła wówczas 106,5 osób²⁰.

¹⁴ *Kalencarz policji państwowej, informator powszechny Rzeczypospolitej Polskiej 1922*, Warszawa b.r.w., s. 303, 310.

¹⁵ APL, Wydział Powiatowy w Łasku 1919—1939, sygn. 8, s. 251.

¹⁶ Bandurka, *op. cit.*, s. 94, 95.

¹⁷ *Informator na miasto wojewódzkie Łódź*, oprac. S. Piekarski, Łódź b.r.w., s. 67.

¹⁸ *Księga adresowa miasta Łodzi...*, s. 19.

¹⁹ Według obliczeń E. Rosseta (*Ludność powiatu łódzkiego, studium statystyczne*, Łódź 1928, s. 5), ludność miejska powiatu łaskiego stanowiła nieco wyższy odsetek. Wynosić miał on 26,7% ogółu mieszkańców powiatu.

²⁰ *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 IX 1921 r. województwo łódzkie*, Warszawa 1928, s. 3.

W 10 lat po pierwszym spisie, w okresie drugiego spisu powszechnego ludności, powiat łaski osiągnął stan 171 885 osób, co oznaczało, iż 1 km² zamieszkiwały 122,8 osoby. Utrzymywała się nadal przewaga kobiet, choć nieco niższa od poprzedniej. W 1931 r. bowiem na 100 mężczyzn przypadły 104,1 kobiety²¹. W skali województwa liczba mieszkańców powiatu łaskiego wynosiła 6,5%, co lokowało go na 7 miejscu. Ogółem ludność powiatu wzrosła o 22 269 osób, w tym w miastach przybyło 8689, a więc 39%, zaś na wsiach 13 580, tj. 61%. Był to głównie przyrost w wyniku urodzeń nie zaś imigracji. Pod względem przyrostu ludności powiat zajmował 6 miejsce w województwie, po Łodzi, powiecie łódzkim, wieluńskim, brzezińskim, piotrkowskim, a przed powiatem radomszczańskim, kaliskim, sieradzkim, konińskim, kolskim, łęczyckim i tureckim. Takie samo miejsce zajmował powiat pod względem przyrostu ludności w miastach. Wyprzedzała go oczywiście Łódź, a następnie kolejno powiat: łódzki, brzeziński i kaliski²².

Wielki kryzys gospodarczy z lat 1929—1933 spowodował regres demograficzny. Spadła znacznie liczba mieszkańców w powiecie, a przyrost ludności w latach trzydziestych nie był ani tak dynamiczny, ani tak duży jak w poprzednim dziesięcioleciu. W latach 1932—1938 przybyło w powiecie 9864 osoby. Najniższy przyrost notowano w 1936 r. i w 1937 r. — bo zaledwie 994 i 836 osób²³.

Ludność powiatu łaskiego była dość zróżnicowana pod względem wyznaniowym i w ślad za tym również narodowościowym. Na ogólną liczbę 136 454 mieszkańców liczonych 1 I 1938 r. wyznania rzymsko-katolickiego było 115 757 osób, ewangelickiego 11 413, mojżeszowego 8273 oraz innych wyznań 511, co w procentach wynosiło kolejno — 84,83% katolików, dając im dominującą pozycję, następnie 8,36% ewangelików, 6,42% wyznania mojżeszowego oraz 0,38% innych wyznań²⁴.

W 1931 r. w powiecie łaskim (bez Pabianic) zawodowo czynnych i biernych poza rolnictwem było 34 666 osób. Przemysł zatrudniał 9505 osób, w przemyśle włókienniczym pracowało 4419 osób. Robotników i chałupników, wraz z pomagającymi członkami rodzin, było 4166²⁵.

W dniu 1 I 1938 r. zarabkowały samodzielnie w powiecie 25 454 osoby, a wraz z członkami rodzin 80 768. Najliczniejszą grupę stanowili rolnicy (21 868), następnie rzemieślnicy (1505), kupcy (1140), inni (564), prze-

²¹ Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. województwo łódzkie, Warszawa 1938, s. 1.

²² Wachowska, *op. cit.*, s. 20, 22.

²³ APE, Akta miasta Łodzi (AmŁ), Wydział Statystyczny (WS), sygn. 23 663 nlb, 23 665, k. 5.

²⁴ *Ibidem*, k. 6.

²⁵ L. Kieszczyński, *Ruch strajkowy w przemyśle włókienniczym okręgu łódzkiego w latach kryzysu gospodarczego 1929—1933*, Łódź 1969, s. 25.

mysłowcy (298) i wolne zawody (86). Powiat posiadał w tym momencie 531 pracowników umysłowych, którzy wraz z rodzinami stanowili grupę 1466-osobową. Byli to pracownicy państwowi (najlicniejsza grupa — 557 osób), prywatni (170) i samorządowi (124). Odnotowano następnie 9251 robotników oraz 12 441 członków ich rodzin. Najlicniejszą grupę stanowili robotnicy rolni (4656), w drugiej kolejności była służba domowa (2029), następnie robotnicy przemysłowi (1983), inni (530) oraz robotnicy zatrudnieni w transporcie i komunikacji (143). Ostatnią grupę stanowili chałupnicy, których liczba wynosiła 4485 osób.

Charakterystyczne, iż w każdej z tych grup zawodowych liczono bezrobotnych. Wśród zarobkujących samodzielnie jedynie przemysłowcy nie znali tego stanu. Natomiast dotknięci byli bezrobociem zarówno rolnicy, jak kupcy, rzemieślnicy, wolne zawody, a także osoby wpisane w rubrykę „in”. Ogółem w grupie samodzielnych było 1 I 1938 r. 318 bezrobotnych. Wśród pracowników umysłowych odnotowano 6 osób bez pracy, w grupie robotników 1776, wśród chałupników 231. Ogółem więc w tym momencie powiat łaski miał 2331 bezrobotnych, którzy łącznie z członkami swych rodzin (5090) stanowili znaczną liczbę — 7421 osób bez żadnego stałego źródła utrzymania²⁶.

3. RZEMIOSŁO

Zasygnalizowane dane dotyczące wytwórczych jednostek ekonomicznych wskazywały na rozbudowane w Łasku rzemiosło. Na mocy decyzji wojewody łódzkiego zostały 28 XII 1928 r. zarejestrowane w Łasku dwa cechy — szewców i stolarzy. Dnia 12 I 1929 r. władze zarejestrowały cech kowalski, 1 VI rzeźniczo-wędliniarski, zaś 4 IX fryzjerów i perkarzy²⁷. Ogółem w roku 1929 wykupiono w powiecie łaskim 640 świadectw na prowadzenie zakładów rzemieślniczych.

W świetle rejestrów władz wojewódzkich na terenie powiatu łaskiego znajdowało się w 1930 r. ogółem 1592 warsztaty rzemieślnicze, w tym w grupie budowlanej 101, w drzewnej — 225, włókienniczej — 227, metalowej — 202, spożywczej — 416, skórzanej — 302 oraz usług osobistych — 69. Jednakże świadectw przemysłowych na prowadzenie w tym roku zakładów rzemieślniczych wykupiono tylko 515 w kategorii od V do VIII. Świadectwa na prowadzenie handlu miały nieco wyższą kategorię, bo od II do IV. Izba skarbowa w Łodzi zarejestrowała ich 234²⁸.

Na 435 cechów znajdujących się w 1931 r. w okręgu łódzkiej Izby

²⁶ APL, AmL, WS, sygn. 23 665, k. 7.

²⁷ DzUWE, 3 XI 1930, nr 22, s. 579.

²⁸ *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi o stanie gospodarczym rzemiosła za rok 1930, Łódź 1931, tab. I, XII.*

Rzemieślniczej na powiat łaski przypadało 23, co lokowało powiat na dość dalekim, bo na 10 miejscu w województwie łódzkim. Za nim był już tylko powiat łęczycki, radomszczański i turecki²⁹. W rok później odnotowano w powiecie 24 cechy, w tym 17 było jednobranżowych, zaś 7 wielobranżowych. Zwracał uwagę fakt, iż w odróżnieniu od wielu powiatów nie było wówczas w Łaskiem cechu żydowskiego. Istniały zaś chrześcijańskie i mieszane. Tych pierwszych było 10, zaś mieszanych 14. Najwięcej mieszanych znajdowało się w cechach jednobranżowych — 11, w wielobranżowych — 3. We wszystkich zrzeszało się wówczas 836 rzemieślników: w jednobranżowych 643 członków, zaś w wielobranżowych 193. Liczebnie przeważali rzemieślnicy z cechów mieszanych — 479 osób, nad chrześcijańskimi — 357. Jednakże w cechach było zrzeszonych zaledwie 42% zarejestrowanych warsztatów rzemieślniczych w powiecie. Był to nader niski stopień zorganizowania rzemiosła w porównaniu do innych powiatów województwa łódzkiego, gdyż poza łaskim pozostawał jedynie powiat sieradzki i łęczycki³⁰.

Dnia 2 XI 1933 r. został zalegalizowany statut cechu krawiecko-czapniczo-kuśnierskiego. Powiat przeto miał ogółem pod koniec roku 25 cechów, w tym 17 było jednobranżowych oraz 8 wielobranżowych. Podobnie jak w okresie poprzednim także w 1933 r. nie istniały odrębne cechy żydowskie jak w większości powiatów, ale były chrześcijańskie — 11 cechów — i mieszane — 14. Powiat łaski miał wówczas spośród wszystkich powiatów województwa łódzkiego najwyższą ilość — 58% cechów mieszanych³¹.

W 1934 r. został zarejestrowany następny cech w Łasku. Powiat miał więc w tym roku 26 cechów, które zrzeszały 762 rzemieślników. Ta liczba zrzeszonych lokowała powiat łaski na 9 miejscu w województwie, za nim były powiaty: łódzki, radomszczański i turecki³².

W rok później liczba cechów w powiecie łaskim spadła do 24, zrzeszających 800 członków. Było w tym 14 cechów jednobranżowych oraz 10 wielobranżowych. Zjawiskiem charakterystycznym było pojawienie się jednego cechu żydowskiego, chrześcijańskich naliczono 15, a mieszanych 8. Nadto w powiecie funkcjonowały 3 organizacje rzemieślnicze, 2 z nich były chrześcijańskie, a jedna żydowska. Zrzeszały one 196 członków. Wśród nich 120 osób należało do cechów, natomiast 76 osób działało jedynie w ramach zrzeszeń rzemieślniczych z pominięciem cechów³³.

Tyle samo cechów istniało w powiecie łaskim w 1936 r., z tym

²⁹ Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1931, Łódź 1932, s. 28.

³⁰ Izba Rzemieślnicza w Łodzi. Sprawozdanie za 1932, Łódź 1933, s. 19, 20, 21, 23.

³¹ Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za 1933 r., Łódź 1934, s. 21—24.

³² Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za 1934 r., Łódź 1935, s. 8.

³³ Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1935, Łódź 1936, s. 18, 19.

jednakże, iż powiększył się stan cechów żydowskich, wzrósł do 2, zaś 16 było chrześcijańskich, a 6 mieszanych. Ogółem należało w tym roku do cechów 832 rzemieślników, w tym 606 chrześcijan oraz 226 Żydów. Utrzymała się też ta sama ilość związków rzemieślniczych, ale znacznie wzrosła liczba ich członków. Mianowicie zrzeszały one 542 osoby, w tym były 2 związki chrześcijańskie z liczbą 327 członków i jedno zrzeszenie żydowskie skupiające 215 osób. Ogółem więc w 1936 r. zorganizowanych było w cechach i związkach rzemieślniczych w powiecie łaskim 1374 rzemieślników. Liczono jednak, iż poza tymi organizacjami pozostawało 671 rzemieślników, w tej liczbie było 361 chrześcijan i 310 Żydów. Zbliżone proporcje narodowościowe wystąpiły także w grupie zorganizowanych — było nimi 933 chrześcijan oraz 441 Żydów.

W 1936 r. w rzemiośle łaskim, podobnie jak i w innych powiatach województwa, wystąpiły działania w kierunku wzmacniania słabych liczebnie cechów jednobranżowych poprzez ich łączenie w wielobranżowe. W Łasku dotyczyło to środowiska rzemieślników żydowskich i objęło ogółem 70 członków³⁴.

W samym zaś Łasku został utworzony Związek Rzemieślników Chrześcijańskich. Założycielskie zebranie organizacyjne odbyło się 27 I 1936 r. Na nim 15 członków założycieli podpisało statut i wybrało także 9-osobowy zarząd. Ukonstytuował się on na swym pierwszym zebraniu odbytym tegoż samego dnia. Prezesem zarządu wybrano Tadeusza Kuleszę. Związek działał intensywnie cały rok. Co dwa miesiące odbywał zgromadzenia plenarne i roztrząsał problemy wytwórczości rzemieślniczej oraz sytuację społeczną rzemiosła³⁵.

Komasacja słabych cechów, zapoczątkowana w 1936 r., nasiliła się znacznie w Łaskiem w roku 1937. Rezultatem jej był znaczny spadek liczby cechów — do 14. Charakterystyczne, iż zostały w ten sposób zlikwidowane cechy mieszane, natomiast zachowały się jedynie chrześcijańskie — 12 cechów — i żydowskie — 2. Jednakże wynikiem tych działań było zwiększenie w nich liczby członków, skupiały bowiem 1284 rzemieślników, w tym było 890 chrześcijan i 394 Żydów. Szczególnie, jak widać, wzrosły liczebnie cechy żydowskie, gdyż przeciętnie 1 cech zrzeszał 197 członków, podczas gdy chrześcijańskie około 74 członków.

Nadal też działały 3 związki rzemieślnicze, w tym 2 chrześcijańskie i 1 żydowski, w których łącznie było zrzeszonych 676 rzemieślników. Bardzo liczny był związek żydowski, w którego szeregach znajdowało się 291 osób, zaś w 2 chrześcijańskich 385 członków, czyli około 197 przypadło na każdy z nich.

Łącznie, jak widać 1463 rzemieślników było zorganizowanych w ce-

³⁴ VII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1936, Łódź 1937, s. 23, 24.

³⁵ APE, Cechy miasta Łasku, sygn. 20, s. 1—3, 8.

chach i związkach rzemieślniczych. Natomiast 663 osoby były w ogóle niezorganizowane. Wśród zorganizowanych było 962 chrześcijan i 501 Żydów, zaś niezorganizowanych było 388 chrześcijan i 275 Żydów. Rejestry wykazały, iż 311 rzemieślników chrześcijan i 128 Żydów, a więc ogółem 439 osób, należało jednocześnie do cechów i do związków³⁶.

W 1938 r. liczba cechów w powiecie łaskim wzrosła do 16, z których 13 to chrześcijańskie, zaś 3 żydowskie. Wśród cechów chrześcijańskich było 5 jednobranżowych, 4 tzw. grupowe, a więc obejmujące rzemiosła dwóch grup, oraz tzw. ogólne. Żydowskie cechy były jedynie ogólne, a więc wielobranżowe. Cechy skupiały nieco mniej członków niż w roku poprzednim — bowiem 1224, w tym 887 chrześcijan i 337 Żydów. Następował więc nawrót do osłabiania liczebnego cechów. Ta sama tendencja poczęła się zarysowywać w związkach rzemieślniczych. Utrzymywała się ogólna liczba 3, ale znacznie spadła ilość ich członków. Mianowicie skupiały one ogółem 493 rzemieślników — 1 żydowski 168 osób oraz 2 chrześcijańskie 325 osób, tj. przeciętnie po 162 osoby.

Zmalała też liczba tych rzemieślników, którzy jednocześnie należeli do cechów i do związków. Było już ich tylko 326, a więc o 171 osób mniej niż w roku 1937. Szczególnie gwałtownie zmniejszyła się liczba Żydów, bo o 119 osób — pozostało zaledwie 65 rzemieślników; chrześcijan natomiast było 261.

Zarejestrowano, iż ogółem cechy i związki zrzeszały w powiecie łaskim na dzień 31 XII 1938 r. 1391, tj. 61,85⁰/₀ wszystkich rzemieślników, zaś 858, czyli 38,15⁰/₀, nie należało do żadnej organizacji. Spośród chrześcijan zorganizowanych było 951 osób, a wśród Żydów 440, analogicznie wśród niezorganizowanych — 484 i 374.

W porównaniu z innymi powiatami Łask miał stosunkowo najwięcej zorganizowanych rzemieślników, wyprzedzały go pod tym względem jedynie powiaty wieluński i łęczycki. Natomiast miał najmniejszy przyrost warsztatów rzemieślniczych w całym województwie. Tak więc w rzemiośle łaskim pod koniec dwudziestolecia zarysowała się trwała stagnacja³⁷.

Na terenie powiatu łaskiego, podobnie jak w całym kraju, obok rzemieślników niezorganizowanych, ale działających w sposób zalegalizowany, istniała jeszcze grupa warsztatów prowadzonych nielegalnie. Rzemieślnicy ci nie ubiegali się o pozwolenie na działalność gospodarczą i uchylali się od opłat skarbowych. W 1935 r. łódzka Izba Rzemieślnicza uzyskała informacje o 254 takich przypadkach w powiecie łaskim.

³⁶ VIII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1937, Łódź 1938, s. 26, 27.

³⁷ IX sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1938, Łódź 1939, s. 2, 3, 55, 56.

W 1936 r. było już 340 tych warsztatów, co stanowiło 5,4% wszystkich jednostek w województwie łódzkim.

Powiat łaski wykazywał przeto w tym zakresie nieporównanie większą subordynację prawnoskarbową niż inne powiaty, gdyż w tym okresie jedynie turecki i łódzki miały mniej warsztatów prowadzonych nielegalnie. W następnych latach władze administracyjne i skarbowe zaostrzyły przepisy, które konsekwentnie egzekwowano, toteż znacznie spadła liczba jednostek nielegalnego rzemiosła. W 1938 r. odnotowano w powiecie łaskim jedynie 26 takich warsztatów. Była to najmniejsza ilość w całym województwie, gdzie odnotowano ogółem 747 takich jednostek. Łask więc stanowił teren o najwyższym stopniu przestrzegania zarządzeń prawnych w zakresie działalności gospodarczej, natomiast nie zajmował już takiej pozycji w prowadzeniu nielegalnego kształcenia. W 1938 r. odnotowano bowiem 6 takich przypadków, a więc tyle samo co w powiecie sieradzkim i dwukrotnie więcej niż w łęczyckim, brzezińskim. W porównaniu z powiatem piotrkowskim, który miał najwięcej nielegalnych czeladników, było to 4,5-krotnie mniej³⁸.

Łask notowany był jako teren silnie rozwiniętego garbarstwa. W 1930 r. wymieniano go obok Łodzi, Kalisza, Zduńskiej Woli i Pabianic, a więc najsilniejszych ośrodków garbarstwa w województwie łódzkim. Co prawda był to w garbarstwie rok bardzo niepomyślny, gdyż produkcja w porównaniu z rokiem 1929 spadła o 40%, zaś stan zatrudnienia zmniejszył się o 25—30%, zlikwidowano też dużo warsztatów. Jednak Łask utrzymał swą pozycję znaczącego skupiska garbarzy w województwie³⁹.

Sytuacja garbarstwa poprawiła się znacznie od połowy lat trzydziestych. W województwie łódzkim w 1937 r. znajdowały się 163 zarejestrowane warsztaty garbarskie. Zgrupowane były w powiecie brzezińskim — 49 warsztatów, właśnie w łaskim — 36 — oraz w Zduńskiej Woli, Łodzi i Kaliszu. Zarówno ich produkcja, jak i stan zatrudnienia utrzymywały się wówczas na dość wyrównanym poziomie przez dłuższy okres; większe garbarnie dostarczały skóry głównie dla wojska⁴⁰.

W 1938 r. Łask był wymieniany nadal, obok Zduńskiej Woli i tym razem Strykowa, jako najsilniejsze skupisko rzemiosła garbarskiego. Ośrodek ten charakteryzował się dominacją drobnych zakładów, pracujących ręcznie. Tylko nieliczne zakłady posiadały maszyny do odwołania i wygładzania skór. Rzemieślnicy pracowali przeważnie na surowcu importowanym, w większości przez nich samych. Skóry sprowadzano

³⁸ VII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej..., s. 56, 58; IX sprawozdanie Izby Rzemieślniczej..., s. 92.

³⁹ Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi o stanie gospodarczym rzemiosła..., s. 25.

⁴⁰ VIII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej..., s. 23.

głównie z Australii i Argentyny. W Strykowie garbowano wyłącznie skóry cienkie na futrówki, zaś w Łasku skóry cielece i bydlęce przetwarzano na cholewkowe oraz na cienkie skóry podeszwowe do obuwia damskiego. W latach 1937—1939 poziom wytwórczości garbarstwa łaskiego pozostawał niezmienny, podobnie też kształtowały się obroty i dochody tego rzemiosła⁴¹.

Wytwarzanie w Łasku skór cholewkowych i podeszwowych umożliwiło rozwój szewstwa. Toteż Łask, podobnie jak Lutomiersk i Żelów w powiecie łaskim, należał do znanych osiedli szewskich w województwie łódzkim. Ośrodkami silnie rozwiniętego szewstwa były jeszcze: Jeżów w pow. brzezińskim, Błaszki w pow. kaliskim, Poddębice w pow. łęczyckim, Tuszyn i Rzgów w pow. łódzkim oraz Bolesławów, Lututów i Praszka w pow. wieluńskim. We wszystkich tych miejscowościach szewstwo prowadzono systemem chałupniczym, głównie na zamówienie nakładców z większych miast. Szewcy w Łasku pracowali przeważnie dla kupców z Łodzi i Kalisza⁴².

W życiu gospodarczym i społecznym Łasku dużą aktywność wykazywał cech stolarski, w którym przywiązywano wielką wagę do tradycji i kultywowano historyczne więzi z symbolami i emblematami cechowymi. Dnia 16 X 1926 r. zorganizował imponujące uroczystości poświęcenia swego sztandaru⁴³, zaś dla upamiętnienia swych dziejów i rozwoju rzemiosła stolarskiego otworzył 26 VII 1935 r. księgę pamiątkową. Cech dość regularnie odbywał zebrania walne, które poświęcał nie tylko na omówienie problemów produkcyjnych, ale także ogólnospołecznych. Wykazywał znaczną wrażliwość na społeczne potrzeby i niejednokrotnie włączał się w ogólnopolskie akcje jak np. udział w Pożyczce Narodowej. W dniu 18 V 1935 r. zakupił akcje na sumę 150 zł.⁴⁴

Długoletnim starszym cechu stolarzy w Łasku był Stanisław Borowicz. Wybierany on był na to stanowisko kilkakrotnie. Dnia 26 VII 1935 r. starszym cechu wybrano Pawła Niewiadomskiego⁴⁵. W 1938 r. funkcję tę pełnił Julian Zubrzycki, wówczas 52-letni stolarz.

Cech w ostatnim okresie dwudziestolecia międzywojennego używał nazwy Chrześcijański Cech Stolarzy Rzemiosł Budowlanych i Drzewnych w Łasku. Jego siedzibą był lokal przy ul. Warszawskiej 23.

⁴¹ IX sprawozdanie Izby Rzemieślniczej..., s. 53.

⁴² Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi o stanie gospodarczym rzemiosła..., s. 23.

⁴³ APE, Cechy miasta Łasku, sygn. 5 nlb.

⁴⁴ Rzemiosło łaskie wzięło liczny udział w subskrypcji Pożyczki Narodowej w 1933 r.; ogółem dało ono 853 subskrybentów. Na każdego z nich przypadało około 79 zł subskrypcji. Ogółem rzemiosło łaskie osiągnęło subskrybowaną kwotę w wysokości 67 600 zł (Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za rok 1939, s. 57).

⁴⁵ APE, Cechy miasta Łasku, sygn. 6, s. 1, 2, 21, 32, 36.

W dniu 31 XII 1938 r. liczył 42 członków, w tym 35 dyplomowanych mistrzów, 7 zaś z kartami rzemieślniczymi. Skupiał 33 stolarzy, 5 cieśli oraz po jednym malarzu, zdunie, lakierniku i bednarzu. Wszyscy członkowie byli wyznania rzymsko-katolickiego.

Majstrzy zatrudniali czeladników i uczniów. W stolarniach pracowało 9 dyplomowanych czeladników oraz 14 uczniów, nadto 6 osób określanych jako „inni”. Pozostali rzemieślnicy zatrudniali tylko owych „innych”. A więc 8 osób było zatrudnionych u cieśli, 4 osoby u malarza, 2 osoby u zduna, 1 osoba u lakiernika oraz 1 osoba u bednarza⁴⁶.

Corocznie rzemiosłu łaskiemu przybywała grupa mistrzów. W latach 1930—1935 ogółem do egzaminu mistrzowskiego Izba Rzemieślnicza w Łodzi dopuściła z terenu łaskiego 131 osób. Najwięcej było ich w 1931 r. — 47 osób, następnie w 1932 r. — 31, w 1933 r. — 19 oraz w 1935 — 17 osób. Najmniej dopuszczono w 1934 r. — jedynie 9 osób oraz w nader niepomysłnym dla rzemiosła roku 1930, kiedy to tylko 8 osób dopuszczono do egzaminu mistrzowskiego. W zakresie dopływu nowych kadr mistrzowskich powiat łaski zajmował środkowe miejsce w województwie, za nim pozostawały powiaty — turecki, radomszczański, sieradzki, łęczycki, łódzki i koniński, wyprzedzał zaś powiaty: brzeziński, kaliski, kolski, piotrkowski i wieluński, nie licząc oczywiście Łodzi jako ośrodka nieporównywalnie dużego.

Rekrutacja mistrzów odbywała się dawnym zwyczajem spośród czeladników, których kadry także się systematycznie powiększały. W latach 1930—1935 Izba Rzemieślnicza w Łodzi dopuściła do egzaminu czeladniczego 239 kandydatów z Łasku. Najwięcej osób dopuszczono w 1931 r., następnie w 1932 r. — 53 osoby, 1935 r. — 44, 1934 r. — 33, 1933 r. — 32, najmniej zaś podobnie jak w przypadku egzaminów mistrzowskich w 1930 r. — zaledwie 11. Pod względem wzrostu kadry czeladniczej Łask znajdował się również na tym samym miejscu co i w odniesieniu do mistrzów⁴⁷.

Gospodarka wewnątrzorganizacyjna w cechach łaskich nie zawsze była prowadzona należyście. Lustracje, dokonywane sporadycznie przez Wydział Przemysłowy Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego, wskazywały na rozliczne niedociągnięcia. Kontrola ksiąg cechowych w Łasku przeprowadzona 19 VI 1933 r. wykazała, iż w wielu jednobranżowych cechach znajdowali się członkowie innych zawodów. W cechu szewców byli cholewkarze, w cechu stolarzy — cieśle i zdunowie. Wynikiem tych spostrzeżeń były czynione następnie działania w kierunku przekształcania cechów jednobranżowych w wielobranżowe. Były to czynności związane z jednoczesnym procesem ilościowego wzmocnienia szeregów członkow-

⁴⁶ *Ibidem*, sygn. 9 nłb.

⁴⁷ *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi za 1935 r.*, s. 35, 39.

skich, zaś wspomniany cech szewców został przekształcony w cech szewców i cholewkarzy, a cech stolarzy w Cech Stolarzy, Rzemiosł Budowlanych i Drzewnych, o którym wzmiankowałem poprzednio. Używane nazwy cechów często odbiegały od ich sformułowań zawartych w statutach zatwierdzonych przez władze. Nadto kontrola zwróciła też uwagę, iż prawie wszystkie cechy w Łasku miały wybite na pieczętkach jeszcze inne nazwy, niezgodne ani z używanymi potocznie, ani z podanymi w statucie.

Istotnym niedociągnięciem łaskich cechów było znaczne zaleganie w opłacaniu składek członkowskich. Ten statutowy obowiązek nie był egzekwowany przez wiele zarządów. W cechu piekarzy składki nie wpływały z górą od dwóch lat, od 1929 r. na ogólną liczbę 53 nie płaciło składek 28 członków cechu kowalskiego, a i pozostali regulowali je nader przypadkowo. W cechu zaś fryzjerów i perukarzy niemal od zawiązania go nikt nie płacił składek. Wyrażono opinię, iż były one za wysokie. Dopiero prowadzona kontrola przyspieszyła uchwałę o obniżeniu wysokości składek, z czym wiązano nadzieję ich łatwiejszego ściągnięcia. W cechu szewców dokumentacja była prowadzona tak dalece niestaramie, iż w ogóle trudno było ustalić, kto składki opłacał, a kto zalegał i za jaki okres.

Lustratorzy zwrócili też uwagę, iż niektóre cechy, w tym piekarzy, w ogóle nie prowadziły ksiąg kasowych; w wielu cechach nie uchwalono budżetów rocznych. Odnosiło się to głównie do cechu szewców, stolarzy i piekarzy. Wydatki czynione przez cechy nie zawsze były właściwie udokumentowane i poparte należytymi dowodami kasowymi. Wreszcie kontrola wojewódzka ustaliła, iż we wszystkich prawie cechach w Łasku walne zebrania nie odbywały się zgodnie z ustaleniami statutowymi. Najczęściej organizowano je rzadziej niż przewidywał statut⁴⁸.

Działalność cechów podlegała też kontroli prowadzonej przez Izbę Rzemieślniczą w Łodzi. Dokonywały jej powoływane przez Izbę komisje lustracyjne. W 1936 r. w powiecie łaskim komisje rozmieszczone były w 5 miejscowościach. Ogółem w ich składzie znajdowało się 92 członków. Była to już liczna kadra własna. Nie znamy jednak wyników jej działalności, podobnie jak 18 komisji ustanowionych dla Łasku w 1938 r.⁴⁹

Krytyczne uwagi władz administracyjnych poczynione z powodu nieopracowania przez wiele cechów budżetów rocznych uczuliły Izbę Rzemieślniczą do tej sprawy i egzekwowała ona odtąd od cechów te wymogi statutowe. Jednakże kompletnym materiałem w tym zakresie dysponowała ona dopiero od 1938 r., gdyż wdrożenie cechów do tych czynności

⁴⁸ APŁ, Cechy miasta Łasku, sygn. 2 nlb.

⁴⁹ VII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 59; IX sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 91.

wymagało dłuższego czasu. Z zestawienia budżetów 13 cechów chrześcijańskich i 3 żydowskich z powiatu łaskiego wynikało, iż przeciętne składki roczne wynosiły w pierwszych 7 zł, zaś w żydowskich 3 zł. Ogółem cechy chrześcijańskie miały rocznego przychodu 7706,92 zł, a żydowskie 442,34 zł, z tego ze składek chrześcijańskie uzyskały 2878,60 zł, a żydowskie 268,84 zł. Natomiast miały proporcjonalnie więcej ze źródeł pozaskładkowych, pozostałe sumy czerpały z innych źródeł. Przy czym cechy chrześcijańskie miały proporcjonalnie więcej ze źródeł pozaskładkowych — 4675,57 zł, zaś żydowskie osiągały więcej ze składek — z innych źródeł mniej — 173,50 zł. Cechy chrześcijańskie w swych budżetach planowały i realizowały tworzenie funduszu specjalnego przeznaczenia jak: kasy zapomogowe, pogrzebowe i inne. Dysponowały one na ten cel w 1938 r. sumą 152,75 zł, zaś cechy żydowskie takich funduszy wówczas nie miały.

Cechy ponosiły wydatki na działalność administracyjną, kulturalno-oświatową i społeczną oraz na fundusz specjalny. W sumie cechy chrześcijańskie miały niedobory budżetowe, zaś żydowskie osiągnęły niewielką nadwyżkę⁵⁰.

Rzemiosło w Łasku rozdrobnione, prymitywnie urządzone, gospodarujące skromnymi budżetami, miało nader wątlą bazę finansową. Latami walczone o kredyt, ale okazał się trudno osiągalny. Dopiero w drugiej połowie lat trzydziestych zaszły pewne zmiany w polityce kredytowej, które nieco poprawiły sytuację rzemiosła. Instytucjami wprowadzającymi kredyt rzemieślniczy stały się komunalne kasy oszczędności. Udzielały one pożyczek zarówno z własnych funduszy, jak też pośredniczyły w rozprowadzaniu kredytu przyznawanego rzemiosłu przez Bank Gospodarstwa Krajowego w Łasku. W 1936 r. zarejestrowano 168 podań o kredyt, opiewających razem na sumę 43 870 zł. Uwzględniono 106 podań; kredytu udzielono w kwocie 14 370 zł, podczas gdy BGK zaoferował 20 000 zł⁵¹. W 1937 r. napłynęło do KKO 214 podań rzemieślników o kredyt na łączną sumę 56 700 zł, z tego uwzględniono 170 podań na sumę 35 845 zł. BGK przyznał miejscowej Kasie w tym roku kontyngent w wysokości 30 000 zł. Kredyt przyznawano rzemieślnikom na 9,5⁰/₀, a więc w granicach niemal powszechnie wówczas stosowanych⁵².

W 1938 r. kredyty przyznane łaskim rzemieślnikom znacznie zmalały. Zgłoszono ponad 150 podań na łączną sumę 25 000 zł. Kredytu zaś udzielono 119 rzemieślnikom w ogólnej wysokości 16 735 zł, a więc o 19 110 zł mniej niż w roku poprzednim. Było to dość niezrozumiałe, gdyż zarówno BGK utrzymał na poprzednim poziomie przyznane kontyngenty

⁵⁰ VII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 58, 59.

⁵¹ Ibidem, s. 7.

⁵² VIII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 94.

kredytowe, a także KKO dysponowała własnymi funduszami w wysokości 25 000 zł. Gotówki była więc wystarczająca ilość, która w pełni pokryłaby zgłaszane zapotrzebowanie na kredyt miejscowego rzemiosła. Być może zachodziła obawa, iż niektórzy kredytobiorcy byli ekonomicznie tak słabi, że nie gwarantowali zwrotu kredytu. Sprawa ta wymaga głębokiego zbadania. Podobnie jak w latach poprzednich kredyt przyznano na 9,5⁰/₅₃.

Był to procent dość wysoki. Wielu rzemieślników powstrzymywało to od zaciągania pożyczek. Stąd rzemiosło łaskie, podobnie jak w całym kraju, zabiegało o powołanie do życia kasy kredytu bezprocentowego. Kasę w Łasku zarejestrowano 28 XI 1936 r. pod nazwą Chrześcijańska Kasa Bezprocentowa; liczyła 78 członków. W 1937 r. podjęła działalność — udzieliła 63 pożyczek na sumę 4500 zł. Dysponowała jeszcze gotówką w wysokości 3300 zł. Należy zwrócić uwagę, iż obsługiwała Łask i powiat z wyłączeniem Pabianic, w których w tym samym czasie powstała identyczna placówka kredytowa⁵⁴.

Kasa rozwijała się nader intensywnie. W 1938 r. liczyła 111 członków. Udzieliła w tym roku 98 pożyczek na sumę 9731 zł. W chwili bilansu dysponowała łącznie kapitałem w gotówce w sumie 7102 zł, w tym miała funduszy swoich 3 802 zł. Przyjęto zasadę, iż pożyczek można udzielać w roku na ogólną sumę stanowiącą 75⁰/₅₅ kapitałów znajdujących się w kasie⁵⁵.

Chrześcijańska Kasa Bezprocentowa w Łasku cieszyła się dużym uznaniem miejscowego środowiska rzemieślniczego. Miała też wysoką ocenę Izby Rzemieślniczej w Łodzi, gdzie dostrzeżono jej operatywność i dynamiczny rozwój. Znajdowała się ona według oceny Izby w grupie analogicznych kas w Kaliszu, Koninie i Opatówku.

Wytwórczość miejscowego rzemiosła w dużym stopniu związana była z lokalnym rynkiem. Na nim znaczną rolę odgrywały tradycyjne jarmarki i targi. Rozporządzeniem wojewody łódzkiego z dnia 9 XI 1925 r., które porządkowało w skali województwa jarmarki i targi, kasując niektóre z nich i ustalając inne, Łask otrzymał targi w każdy czwartek. Jarmarki zaś miały się odbywać 6 razy w roku w czwartki: po Trzech Królach, Niedzieli Palmowej, Zielonych Świątkach, Nawiedzeniu Najświętszej Marii Panny, Wniebowzięciu Najświętszej Marii Panny i po św. Michale⁵⁶. Gdy w 1932 r. wyszedł kolejny wykaz targów i jarmarków na obszarze województwa łódzkiego, Łask zachował wszystkie dotychczasowe terminy zarówno targów, jak i jarmarków⁵⁷.

⁵³ IX sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 119.

⁵⁴ VIII sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 101.

⁵⁵ IX sprawozdanie Izby Rzemieślniczej w Łodzi..., s. 125.

⁵⁶ DzUWŁ, 16 XI 1925, nr 46, s. 533.

⁵⁷ DzUWŁ, 2 I 1933, nr 1, s. 2.

4. INSTYTUCJE SKARBOWO-FINANSOWE

Określone decyzje finansowe placówek gospodarczych w Łasku wyznaczał Urząd Skarbowy, w nomenklaturze ówczesnych informatorów określany jako władze skarbowe. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości jego naczelnikiem był Aleksander Martynowski. Nadto funkcjonował w Sieradzu obsługując również Łask i powiat łaski Urząd Skarbowy Akcyz i Monopolów Państwowych. Kierował tym urzędem na początku lat dwudziestych A. Kluge, zaś kasę skarbową prowadził wówczas Zygmunt Radzik. Pod koniec dwudziestolecia naczelnikiem Urzędu Skarbowego był Józef Władysław⁵⁸.

Pierwszą instytucją finansowo-kredytową, która w Łasku podjęła działalność po odzyskaniu niepodległości w 1918 r., było Towarzystwo Wzajemnego Kredytu. Od 5 XI 1919 r. stało się ono właścicielem nieruchomości przy ul. Kościelnej oznaczonej numerem 119. Od 4 VIII 1922 r. zmieniło ono nazwę na Bank Spółdzielczy w Łasku, zaś od 20 XII 1926 r. działało już jako Bank Spółdzielczy w Łasku Spółka z Ograniczoną Odpowiedzialnością. Pod taką firmą placówka ta funkcjonowała do końca dwudziestolecia międzywojennego. Jej ostatnim dyrektorem był Stefan Wojtkowski⁵⁹.

Wspomniana uprzednio jako transfer rzemieślniczego kredytu, Komunalna Kasa Oszczędności powiatu łaskiego powstała w 1927 r. Jej statutowym zadaniem było „ułatwiać gromadzenie oszczędności i ich oprocentowanie, uprzystępniać ludności tani kredyt oraz współdziałać w upowszechnianiu obrotu bezgotówkowego”. Aby zrealizować te cele, KKO prowadziła operacje finansowe. Poręczycielem kasy był Związek Komunalny Powiatu Łaskiego. Na kapitał zakładowy przyznał jej 50 000 zł. Kasa miała swą siedzibę przy ul. Gabriela Narutowicza 1. Dyrektorem był Franciszek Strzelczyk⁶⁰.

Środowisko żydowskich rzemieślników obsługiwał Spółdzielczy Bank Rzemieślniczy w Łasku. Był on jedną z pierwszych tego typu placówek w województwie łódzkim. Łódzka Izba Rzemieślnicza odnotowała jego żywą działalność pod koniec lat dwudziestych oraz w ciężkim okresie wielkiego kryzysu ekonomicznego 1929—1933 r. W połowie lat trzydziestych poszerzył on swą klientelę na żydowską społeczność kupiecką i przekształcił się w Żydowski Bank Rzemieślniczo-Kupiecki. Siedzibę

⁵⁸ *Informator powszechny Rzeczypospolitej Polskiej z kalendarzem policji państwowej na rok 1922*, Kraków b.r.w., s. 307; *Księga adresowa miasta Łodzi...*, s. 19.

⁵⁹ APŁ, Bank Spółdzielczy w Łasku, sygn. 4 nlb; *Księga adresowa miasta Łodzi...*, s. 20.

⁶⁰ *Statut Komunalnej Kasy Oszczędności powiatu łaskiego w Łasku*, DzUWŁ, 1 I 1928, nr 1, s. 41; *Księga adresowa miasta Łodzi...*, s. 20.

niał przy ul. Stefana Żeromskiego 4. Jego długoletnim prezesem był Dawid Zilbersztajn. Ostatnie wybory do zarządu banku odbyły się 22 V 1938 r. Dyrektorem został ponownie Dawid Zilbersztajn, zaś na członków zarządu wybrano Bencjona Horowicza i Mordkę Krochmana⁶¹.

Nadmienić wreszcie należy, iż obok działającej na nieco specyficznych zasadach wspomnianej uprzednio Chrześcijańskiej Kasy Bezprocentowej w 1936 r. powstały jeszcze w Łasku dwie inne kasy chrześcijańskie. Także dwie kolejne zostały zorganizowane w 1937 r. Ogółem więc pod koniec dwudziestolecia działało 5 kas chrześcijańskich oraz 5 kas żydowskich⁶². Wyrosłe głównie z potrzeb rzemiosła obsługiwały także handel i kupiectwo ludności polskiej i żydowskiej zarówno w samym Łasku, jak i w powiecie.

5. ORGANIZACJE ROLNICZE

Łask jako stolica powiatu mieścił na swym terenie liczne organizacje rolnicze oraz Urząd Ziemski, którego komisarzem był Tadeusz Bielski. Co prawda powiat łaski ze względu na Pabianice należał, wespół z powiatami: łódzkim, brzezińskim, piotrkowskim, sieradzkim i kaliskim, do najbardziej uprzemysłowionych i najgęściej zaludnionych w województwie łódzkim, jednakże wyłączony ten ośrodek przemysłowy był to teren rolniczy. Był powiatem o najwyższym w województwie łódzkim odsetku gospodarstw karłowatych i średnich do 5 ha, podobnie jak powiaty: sieradzki, radomszczański i wieluński⁶³.

Wielką własność stanowiło 6 majątków ziemskich. Był to Gorczyn, będący własnością Ignacego Jabłońskiego, Łopatki — własność Włodzimierza Pruskiego, Karszew — którego właścicielem był Jan Sznajder, Łask — własność Janusza Szwejcera oraz Pruszków — własność Jerzego Jakubowskiego. Nadto w majątku Orchów znajdowała się szkółka drzew owocowych i róż⁶⁴.

Z wielką własnością ziemską ściśle wiązała się działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego. Dbało ono o podniesienie kultury rolnej, propagowało nowoczesne metody hodowlane oraz nowe uprawy. W Łasku działał niższy organizacyjnie szczebel Towarzystwa, mianowicie Okręgowe

⁶¹ Centralne Archiwum Komitetu Centralnego PZPR, Urząd Wojewódzki Łódzki, A/2 Łódź 1, t. 20, Sprawy narodowościowe, *Sprawozdanie miesięczne nr 5 za miesiąc maj 1938*, s. 6; *Sprawozdanie Izby Rzemieśniczej w Łodzi o stanie gospodarczym rzemiosła...*, s. 40.

⁶² IX *sprawozdanie Izby Rzemieśniczej w Łodzi...*, s. 123.

⁶³ M. Mioduchowska, *Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej 1912—1928*, Warszawa 1984, s. 107.

⁶⁴ *Księga adresowa miasta Łodzi...*, s. 20.

Towarzystwo Rolnicze. Wojewoda łódzki zarejestrował OTR 19 XII 1928 r. pod numerem 2059⁶⁵. Nim jednakże wykształciła się ta pełna struktura terenowa CTR działało bezpośrednio z producentami rolnymi poprzez tworzenie kółek. W 1921 r. działało w Wartkowicach kółko CTR kontroli obór⁶⁶. W 1927 r. w powiecie łaskim pod kontrolą CTR było 118 krów z 21 gospodarstw. Stwierdzono, iż im większe stado tym wyższą notowano przeciętną wydajność mleka⁶⁷. Wydział Hodowlany CTR prowadził tutaj 7 stacji rozplodowych. Działało 5 kół kontroli obór. Były to obory bydła przeważnie czarno-białego, nizinnego. Koła CTR inicjowały i nadzorowały także hodowlę świń. Propagowano wówczas głównie świnię rasy angielskiej białej wielkiej.

W latach 1926—1927 w okręgu łaskim kilka folwarków prowadziło gospodarstwa nasienne. Prowadzono półka doświadczalne. Owa propaganda nowoczesności i prowadzone zabiegi organizacyjne spowodowały, iż w powiecie łaskim wzrosło zapotrzebowanie na nawozy sztuczne „do ilości 74 wagonów rocznie”⁶⁸.

Centralne Towarzystwo Rolnicze w okręgu łaskim, podobnie jak w wieluńskim, sieradzkim, przejawiało znaczną ekspansję w środowisku chłopskim. Był to rys dosyć znamienity tym godniejszy odnotowania, iż zarówno Wieluńskie, Sieradzkie, jak i Łaskie stanowiło teren silnych wpływów politycznych ruchu ludowego. Tymczasem CTR już w 1919 r. starało się budować trwałe struktury swych oddziaływań na wsi w postaci kółek rolniczych, w tym samym czasie, gdy w inspiracji działaczy ludowych w czerwcu 1919 r. powstała Komisja Organizacyjna dla utworzenia Okręgowego Związku Kółek Rolniczych powiatu łaskiego. Nader aktywnie działał na tym polu członek Sejmiku Stanisław Wałęska.

W 1927 r., gdy tworząc zręby swej powiatowej organizacji OTR liczyło w Łasku 45 członków, miało w zasięgu swego oddziaływania setki członków kółek rolniczych. W 1921 r. liczono ich 500, zaś w 1927 r. 1058, a więc nastąpił wzrost o 558 członków. Podobnie wzrosła liczba kółek rolniczych z 5 w 1921 r. do 35 w 1927 r., a więc wzrost o 30 kółek⁶⁹.

Bardzo czynnie działał na tym polu właściciel majątku Pruszków — Jerzy Jakubowski. Znany i popularny w korporacjach rolniczych także poza terenem powiatu łaskiego, został przez nie 27 I 1925 r. na

⁶⁵ DzUWL, 20 II 1929, nr 4, s. 163.

⁶⁶ J. Socha, *Centralne Towarzystwo Rolnicze w województwie łódzkim w latach 1918—1928, zarys organizacji i działalności*, „Rocznik Łódzki” 1978, t. XXVII (XXVI), s. 210.

⁶⁷ J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, s. 280.

⁶⁸ Socha, *op. cit.*, s. 222, 223.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 220.

zgromadzeniu wyborczym wybrany do Wojewódzkiej Rady Wodnej, której skład wojewoda Ludwik Darowski zatwierdził 16 III 1925 r.⁷⁰

Sprawne organizacyjnie CTR w Łaskiem skutecznie przeciwdziało poczynaniom Okręgowego Związku Kółek Rolniczych. Ten zaś w latach 1923—1924 nie zdołał powołać na tym terenie swego zarządu. Podobnie zresztą działo się w powiatach: sieradzkim, wieluńskim, łódzkim, kolskim i konińskim. Toteż w tym okresie powiat łaski wykazywał średni skład kółek podległych OZKR. Tak samo działo się w powiatach: brzezińskim, sieradzkim i słupeckim. Działo tam po kilkanaście kółek.

Po przewrocie majowym w 1926 r. środowisko to się znacznie zaktywizowało. W powiecie łaskim w 1927 r. powstał już zarząd OZKR, zaś samych kółek było około 36—39. Podobny wzrost wystąpił w powiecie wieluńskim i radomskim⁷¹.

W 1930 r. powstało w Łasku Okręgowe Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych, które wojewoda łódzki Władysław Jaszczolt zarejestrował 10 III 1930 r. pod numerem 2337⁷². Jego intensywna działalność przyczyniła się do powstania nowych kół. Jedynie od 4 XI do 15 XII 1930 r. wojewoda zarejestrował ich 5. Dnia 4 XI zostało, w wyniku decyzji wojewody, wciągnięte do rejestru pod numer 2483 Kółko Kontroli Obór Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych. Tego też dnia zarejestrowano (nr rej. 2485) Południowe Koło Porad Sąsiedzkich w Łasku. Dnia 4 XII zarejestrowano pod numerem rejestru 2513 Koło Rybackie w Łasku, wreszcie 15 XII Kółko Rolnicze w Łasku, które uzyskało numer 2528 w rejestrze stowarzyszeń i organizacji⁷³.

W Okręgowym Towarzystwie Organizacji i Kółek Rolniczych znaleźli się też wszyscy właściciele ziemscy w powiecie. W 1935 r. wszyscy (5) weszli do Rady OTOiKR. Zasiedli w niej razem z 6 drobnymi rolnikami, 3 nauczycielami szkół rolniczych oraz 1 urzędnikiem. Nietrudno się domyśleć — komentuje ten fakt badacz dziejów wsi w okresie II Rzeczypospolitej — że w tej radzie ziemianie potrafili sobie zapewnić większość⁷⁴.

W powiecie łaskim istniało też Koło Gospodyń Wiejskich. Było ono związane z Centralnym Związkiem Kółek Rolniczych. Działo nader aktywnie już w 1919 r.; istniało też w 1920 r., choć pracowało nieco słabiej. Później nastąpił w nim rozłam. O Kole przestano mówić, nie wymieniano go też w sprawozdaniach CZKR. Ale w 1929 r. odbudowało się i prowadziło dalej działalność⁷⁵.

⁷⁰ DzUWŁ, 23 III 1925, nr 12, s. 1.

⁷¹ Borkowski, Gurnicz, *op. cit.*, s. 341.

⁷² DzUWŁ, 1 IX 1930, nr 17, s. 475.

⁷³ DzUWŁ, 1 VIII 1931, nr 14, s. 336, 337.

⁷⁴ Borkowski, Gurnicz, *op. cit.*, s. 456.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 287, 370, 371.

Od 1919 r. działała w Łasku filia Stowarzyszenia Rolniczo-Handlowego w Łodzi. Podobne filie były też w Brzezinach, Głownie, Zgierzu i Lutomiersku. Rozprowadzało maszyny i narzędzia rolnicze, materiały budowlane, paszę, żelazo, wyroby żelazne, oleje i smary, nawozy sztuczne, nasiona polne i ogrodowe oraz wszelkie materiały wchodzące w zakres rolnictwa⁷⁶. Naprzeciw potrzebom gospodarczym wytworców rolniczych wychodziła sprawnie funkcjonująca Spółdzielnia Rolnicza w Łasku „Rolnik”, której wieloletnim kierownikiem był Mieczysław Koter, zaś jako członek zarządu działał ludowiec Antoni Nowicki.

W Łasku działało też Powiatowe Towarzystwo Łowieckie. Postanowieniem wojewody łódzkiego Władysława Jaszczolta zostało ono zarejestrowane 22 VIII 1927 r. pod numerem 1611⁷⁷.

W kwietniu 1937 r. powstało w Sędziejowicach Łaskie Koło Doświadczalne, które funkcjonowało przy Okręgowym Towarzystwie Organizacji i Kółek Rolniczych, a którego działalność znajdowała się w gestii Łódzkiej Izby Rolniczej. Liczyło ono 31 członków, z czego 13 wywodziło się z wielkiej własności (ponad 50 ha), a 18 reprezentowało drobne gospodarstwa rolne. Kierownikiem Koła był inż. Paweł Chróścielewski.

Prowadzono prace doświadczalne w zakresie stosowania nowych odmian zbóż, wprowadzania do produkcji roślinnej nawozów sztucznych oraz prawidłowego prowadzenia upraw. Oprócz szkoły rolniczej w Sędziejowicach pierwszych doświadczeń dokonywano w gospodarstwach Michała Ziółkowskiego w Osinach, Mieczysława Ficego w Kozubach, Henryka Korczaka w Dąbrowie Rusieckiej, Bolesława Sawickiego w Wygielzowie, Stanisława Leopolda w Dziektarzewie, Antoniego Miniasa, Jana Pycia i Bronisława Staniaka w Dobroniu oraz Józefa Ziółkowskiego w Pstrokoniu⁷⁸.

W konkluzji należy stwierdzić, iż powiat łaski pod względem powierzchni należał do średniej wielkości takich jednostek administracyjnych w województwie, zajmując — jak pamiętamy — 7 miejsce na 14 powiatów. Na tymże też miejscu lokowała go liczba mieszkańców, których w świetle spisu powszechnego z 1931 r. było 6,5⁰/₀ ogółu ludności województwa, zaś pod względem przyrostu naturalnego powiat łaski zajmował 6 miejsce. Wśród ludności, zróżnicowanej narodowościowo i wyznaniowo, notowano stałą obecność licznej grupy bezrobotnych.

Powiat zajmował 10 miejsce w województwie w zakresie ilości cechów. Nader niski był też, w porównaniu do innych powiatów, stopień

⁷⁶ *Informator m. Łodzi z kalendarzem na 1920 rok, Łódź b.r.w.*, s. 26 działu reklam.

⁷⁷ *DzUwE*, 19 XII 1927, nr 25, s. 294.

⁷⁸ *Sprawozdanie z wyników doświadczeń polowych przeprowadzonych w roku 1937 przez Łódzką Izbę Rolniczą w kołach doświadczalnych radomszczańskim, wiełuńskim, sieradzkim, piotrkowskim, łaskim, Puławy 1939*, s. 120—125.

zorganizowania rzemiosła. Cechował go najmniejszy przyrost warsztatów w całym województwie. Zarysowała się przeto w miejscowym rzemiośle trwała stagnacja. Natomiast powiat łaski pozytywnie wyróżniała znaczna subordynacja prawnoskarbowa rzemieślników, gdyż stosunkowo mało spośród nich prowadziło warsztaty nielegalnie. Na terenie powiatu znajdowało się znaczne skupisko garbarzy, a w ślad za tym był to liczący się teren rzemiosła szewskiego.

Powiat łaski, wyłączwszy Pabianice, miał charakter rolniczy o najwyższym w województwie łódzkim odsetku gospodarstw karłowatych i średnich, zaś wielką własność stanowiło 6 majątków ziemskich.

Instytut Historii UŁ

Barbara Wachowska

ASPECT SOCIAL ET POLITIQUE DU DISTRICT DE ŁASK
DANS LA PÉRIODE D'ENTRE DEUX GUERRES (1918—1939)

C'est la première esquisse dans la littérature scientifique se rapportant aux problèmes économiques et sociaux du district de Łask en Deuxième République. C'était une des 14 unités administratives de la voïevodie de Łódź, occupant le territoire de grandeur moyenne, et le 7e lieu au sujet du nombre de la population. A l'exception de Pabianice, le district avait le caractère agricole; y dominaient les fermes petites et moyennes. Il n'y avait que 6 grandes exploitations agricoles. L'artisanat jouait un certain rôle, mais contrairement aux autres districts, le degré de son organisation était bas. De même, l'accroissement du nombre des ateliers était plus lent que dans les autres arrondissements de la voïevodie. Le nombre des corporations plaçait Łask en 10e lieu. Cependant dans l'artisanat local, groupant avant tout les tanneurs et les cordonniers, se dessinait la stagnation durable.